

УДК 001.76:655.1/.3

Я. В. Котляревський, Н. І. Передерієнко

Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ «КПІ»

ВАРТІСТЬ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ ГРОШЕЙ

Подано погляди авторів щодо змісту та сутності взаємозв'язку категорії «вартість» із походженням грошей, досліджено концепції виникнення грошей у рамках даної сутності.

Вартість, походження грошей, концепція, зміст, сутність

У сучасній науці існує два основних підходи до походження грошей. Одним з них є раціоналістична концепція, другим — еволюційна. Незважаючи на те, що дослідження сутності грошових відносин і поява самих грошей тривають практично з моменту усвідомлення їх існування, остаточну відповідь на поставлене питання не дає жодна з концепцій. Адже обидві вони лише частково характеризують об'єкт дослідження на різних етапах його існування.

Усвідомлюючи надзвичайно велике значення досліджень у цій царині та значну історичну ретроспективу їх проведення, вважаємо до найбільш вагомих внесків у вивчення даної тематики віднести роботи відомих учених А. Сміта, К. Маркса, П. Самуельсона, Д. Рікардо, Д. Геллбрейта, Г. Кнаппа. Значною мірою цій проблемі присвячені роботи і вітчизняних науковців М. Савлука, Б. Івасіва, П. Демківського.

Метою нашої роботи є вивчення існуючих концепцій походження грошей, формування спільного бачення даного процесу на основі об'єктивних засад обох концепцій і співвіднесення цієї сутності з процесом розвитку категорії вартості як категорії, що породила гроші.

Аналіз передумов виникнення обох концепцій розпочнемо з історії утворення категорії «вартість». Історія економіки переконливо свідчить, що на ранніх етапах розвитку людського суспільства відбувався безпосередній обмін товару на товар, це були поодинокі та безсистемні випадки, що ґрунтувалися на наявності деяких надлишків продуктів, якими можна було обмінятися. Однак уже на цьому ранньому етапі з'явилася перша, найпростіша або одинична, форма вартості, яку можна формалізувати у вигляді

$$x \text{ товару } A = y \text{ товару } B.$$

У цьому випадку товар А відіграє активну роль, виражаючи свою вартість у товарі, отже, знаходиться у так званій відносній формі вартості, а товар В перебуває в еквівалентній формі вартості. Отож проста або одинична форма

вартості — це така форма, за якої одному товару, що знаходиться у відносній формі вартості, відповідає інший один товар, котрий перебуває в еквівалентній формі вартості. Таким чином, уже з першого обміну товар B як еквівалент виступив прообразом грошової функції, роль якої ще не закріплювалася за якимось товаром. Слід зауважити, що саме перший обмін товарами (чи був він свідомий і чи еволюціонував стихійно — не важливо) означав появу категорії «вартість» [2, 6].

Однак розвиток суспільства та відповідних соціально-економічних формацій не стояв на місці і дістався етапу розвитку суспільного поділу праці, зокрема виділенню скотарства і землеробства, сприяв подальшому розвитку та ускладненню товарних відносин. Відбувся перехід від випадкового, епізодичного обміну до регулярного. Цей процес мав ознаки переходу від простої форми вартості до повної, або розгорнутої. Її можна виразити через наступне співвідношення:

x товару $A = y$ товару B , або $= z$ товару C , або $= q$ товару D або $= n$ товару E .

Таким чином, на відміну від простої форми вартості при розгорнутій еквівалентами в обміні є численні товари, а мінові пропорції мають відносно регулярний характер. Повна, або розгорнута, форма вартості — це така форма, при якій одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших, які знаходяться в еквівалентній формі вартості. Проте навіть повна форма вартості не розв'язувала усіх суперечностей між споживчою вартістю і вартістю між конкретною й абстрактною працею, що міститься в товарі. Їх розв'язанню сприяв подальший розвиток товарного виробництва і сфери обміну, під час якого відбувся перехід від повної форми вартості до загальної. Адже із загальної маси товарів стихійно виділялися такі, які почали відігравати роль головних предметів обміну. Залежно від природно-географічних, історичних і соціально-політичних особливостей ареалів такими товарами в одних місцевостях була худоба, у других — зерно, у третіх — хутро тощо. Ходові товари почали виконувати роль загальних еквівалентів. Це свідчило про перехід до загальної форми вартості, яка може бути подана так:

x товару A , y товару B , z товару C , q товару D ... $= n$ товару E .

Отже, загальна форма вартості — це така форма, при якій безлічі товарів, що перебувають у відносній формі вартості, відповідає один, котрий знаходиться в еквівалентній формі. Загальна форма вартості відрізняється від повної тим, що при ній замість численних еквівалентів з'являється один або кілька, на які практично всі товаровиробники готові обмінювати свої товари, і впевнені у здатності подальшого обміну останнього на потрібні їм товари.

Наступним значним етапом можна вважати період становлення другого великого суспільного поділу праці — відокремлення ремесла від землеробства, відповідне пожвавлення сфери обігу, що супроводжувалося вдосконаленням загального еквівалента. З'являються еквіваленти, яким властиві вагові харак-

теристики, подільність, сполучність та однорідність (наприклад, хліб, чай, сіль тощо). Урешті-решт процес історичної еволюції товарного виробництва й обміну спричинив перехід від загального товарообміну до грошової форми обміну і, відповідно, від загальної форми вартості до грошової. Розширення обміну за межі локальних ринків зумовило потребу переходу від товару-еквівалента до зародження і розвитку *грошової форми вартості, виразником якої стали металеві гроші*.

x товару *A*, *y* товару *B*, *z* товару *C*, *n* товару *D* = 1 вагова одиниця золота.

Відмінність між загальною і грошовою формами вартості полягає не в тому, який саме товар виконує роль загального еквівалента, а в тому, чи остаточно й однозначно закріпилася ця роль за одним товаром. Якщо це сталося, то відбувся і перехід до грошової форми вартості, і споживча вартість товару-еквівалента вже не має значення. Тому на вищій стадії розвитку товарного виробництва й світової торгівлі роль загального еквівалента міцно закріпилася за золотом.

Аналіз розвитку форм вартості показує, що гроші сформувалися як похідна категорія товарного виробництва й товарного обігу, мають товарне походження і виражають певні виробничі відносини між товаровиробниками з приводу обміну продуктами праці через ринок. У грошах як загальному еквіваленті втілений безпосередньо суспільний характер праці, вони дають змогу вимірювати суспільні витрати й отримані результати. Поступово, з розвитком суспільних відносин, без участі грошей неможливим став масовий обмін товарами, що ґрунтується на виробничій спеціалізації та відокремленості товаровиробників. Сьогодні, у міру своєї еволюції, гроші можуть однозначно вважатися основою економіки та суспільного виробництва й виступають як основний ресурс, так і зв'язкова ланка народного господарства.

Вищеописаний процес формування і набуття грошами своїх сучасних ознак містить деякі принципи й особливості, котрі були використані економістами для узагальнення та формулювання базових концепцій, згідно з якими відбулося походження грошей. Насправді наведені етапи трансформації відносин вартості з приводу товарного обміну містять суть **еволюційної концепції** походження грошей — вона базувалася на товарній природі грошей, стихійному виділенні їх із загальної маси товарів, на їх особливому місці в економіці. Всебічно ця концепція була обґрунтована в роботах К. Маркса, однак коло її змістовних прибічників набагато ширше. Послідовними прихильниками *еволюційної концепції* походження грошей стали основоположники класичної політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо, які довели, що провідними передумовами становлення товарно-грошових відносин та їх носіїв (грошей) були процеси підвищення продуктивності суспільної праці до рівня створення додаткового продукту, який ставав предметом обміну між виробниками. Розгляд походження грошей з позицій еволюційної концепції охоплює наступні твердження:

а) гроші виокремилися з товарної маси як носії специфічних суспільних відносин;

б) процес становлення грошей охоплює тривалий період розвитку й поглиблення суспільного поділу праці та спеціалізації виробництва і суспільної діяльності. З часом гроші вдосконалюють свій зміст і форми існування;

в) з настанням демонетизації золота роль держави у контролі й регулюванні грошово-кредитної сфери суттєво зростає, але це не означає, що вона продукує гроші. В сучасних умовах гроші створюють грошовий ринок; їх обіг і кількісна маса визначаються об'єктивними законами, які держава мусить враховувати при визначенні номіналів, порядку емісії та інших елементів грошово-кредитної політики [4, 7, 9].

Іншою з двох найвідоміших є *раціоналістична концепція* походження грошей, яка ґрунтується на припущенні, що гроші є результатом згоди між людьми та визнання необхідності існування спеціальних засобів для обслуговування мінового обороту. Ідея про гроші як витвір домовленості (від лат. «*ratio*» — розум) переважала аж до кінця XVIII ст. Вважається, що вперше ця концепція була висунута Арістотелем, певне законодавче закріплення знайшла в античному і середньовічному суспільствах. Концепція як така по ходу вдосконалення наукової думки видозмінювалася. Наприклад, її різновидом може вважатися державна теорія грошей німецького економіста Г. Кнаппа. У книзі «Державна теорія грошей» він назвав гроші «продуктом правопорядку», творінням державної влади, встановленим законом платіжним засобом. Подібний суб'єктивно-психологічний підхід в рамках даної концепції тлумачення походження грошей спостерігається в деяких працях і сучасних економістів. Зокрема, П. Самуельсон стверджував, що гроші є штучною соціальною умовністю. Інший лауреат Нобелівської премії, американський учений Дж. Гелбрейт гроші розглядає як наслідок угоди між людьми про закріплення грошової функції за коштовними металами. Відомий англійський економіст Л. Харріс у праці «Грошова теорія» викладає суть цієї концепції наступним чином: «Сам по собі доларовий білет — річ непотрібна; він набуває вартості лише тому, що суспільство через свої закони і звичаї наділяє його властивістю функціонувати як засіб обігу».

У рамках та на перетині двох наведених концепцій було розоблено часткові або так звані функціональні концепції походження грошей, які переважно уточнювали чи обґрунтовували домінантне значення однієї чи кількох функцій у становленні категорії грошей. Представники функціональних концепцій грошей серед конкретних причин, які викликають необхідність використання грошей, називають такі:

відсутність синхронізації надходжень і платежів, яка ускладнює прямий товарообмін;

наявність трансакційних витрат, тобто витрат праці і ресурсів, необхідних для здійснення товарообмінних угод (у цьому випадку гроші є засобом мінімізації витрат);

невизначеність господарських перспектив, що змушує учасників обігу накопичувати залишки грошей для страхування від ризику;

час як невід'ємний елемент процесів виробництва й обігу товарів, який забезпечує грошам роль з'єднувального ланцюга між сьогоднім і майбутнім.

Економісти неокласичної школи, як правило, пов'язують існування грошей з першими двома причинами, а прихильники кейнсіанського напрямку — з двома останніми [1, 5].

Якщо відштовхуватися від основних засад обох концепцій, то можна зробити висновок, що всі суперечності, притаманні цим зведенням, знаходяться в межах об'єкта дослідження — самого явища «гроші». Адже повний набір сучасних функцій гроші можуть виконувати виключно за умов дієвості обох концепцій. Наприклад, розвиток сфери товарообігу, як уже було сказано, еволюціонував до найбільш зручних та прийнятних форм загального еквівалента. У той час як без свідомого, раціоналістичного підходу не можуть виникнути функції грошей як засобу нагромадження чи світові гроші. Тому передусім нам видається, що варто розрізняти гроші в сучасному розумінні, які є результатом розвитку обох концепцій, і гроші як відносне поняття первинного закріплення вартості в обігу. Адже саме перший обмін різним товаром — чи був він свідомий і чи еволюціонував стихійно неважливо — означав появу категорії «вартість». Якщо за цією логікою просуватися далі, то саме зміна форм вартості обумовила більшою мірою розвиток сучасних функцій грошей. На нашу думку, відповідними формами вартості та закріпленням за ними функцій грошей пропонуємо вважати:

просту форму вартості — функцію грошей як міру вартості;

повну форму вартості — функцію грошей як засобу обігу;

загальну форму вартості — функцію грошей як засобу нагромадження;

грошову форму вартості — функцію грошей як засобу платежу;

з утвердженням долара як світової резервної валюти нам здається логічним розрізняти появу *універсальної (доларової)* форми вартості — функції світових грошей.

Таким чином, за наведеними зведеннями й узагальненнями можна простежити логічний і суттєвий зв'язок між походженням і розвитком грошей та ґрунтовною передумовою їх виникнення, яка при цьому ж зі зміною власних форм впливала на еволюцію функцій грошей — категорію «вартості». Такий підхід поєднує зміст раціоналістичної та еволюційної концепцій. Мабуть, саме за подібною, так би мовити *вартісною концепцією*, що являє в деякій мірі певне об'єднувальне тлумачення, варто шукати остаточну відповідь на проблему походження грошей.

1. Антологія економічної думки: гроші, кредит і банки: (Огляд ліво-радикальної політ-економії) / Уклад. В. С. Стельмах. — Львів: ЛБІ НБУ, 2006. — 109 с. 2. Гальчинський А. С. Теорія грошей / Гальчинський А. С. — К.: Основи, 1996. — 413 с. 3. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка / Габбард Р. Г.; пер. з англ.; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. — К.: КНЕУ, 2004. — 889 с. 4. Гриценко А. Представницька теорія грошей / А. Гриценко // Вісн. Нац. банку України. — 2005. — № 7. — С. 9–13. 5. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підруч. / Івасів Б. С. — Вид. 3-тє, змін. і доп. — Тернопіль: Карт-бланш; К.: Кондор, 2008. — 528 с. 6. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Кейнс Дж. М.

— К., 1999. 7. Красавина Л. Н. Проблемы денег в экономической науке / Красавина Л. Н. // Деньги и кредит. — 2001. — № 10. — С. 3–6. 8. Рябініна Л. Проблемы розвитку теорії сучасних грошей / Рябініна Л. // Вісн. Нац. банку України. — 2008. — № 1. — С. 26–31. 9. Чухно А. А. Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики / Чухно А. А. // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 3–16.

СТОИМОСТЬ И КОНЦЕПЦИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДЕНЕГ

Подано взгляды авторов относительно содержания и сущности взаимосвязи категории «стоимость» с происхождением денег, исследованы концепции происхождения денег в рамках данной сущности.

DENOMINATION MONEY AND CONCEPTS OF ORIGIN

The article consists of authors approach to the inner content and connection between 'value' denomination and money origin as well as investigation over money origin concepts is held in essence.

Стаття надійшла 23.11.09

УДК 65.012.8: 330.341.1

А. М. Штангрет

Українська академія друкарства

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА»

Досліджуються історичні корені та сучасне трактування категорії «економічна безпека».

Еволюція, трактування, економічна безпека, погляди

Проблема формування засад економічної безпеки надзвичайно актуальна для України, це обумовлено наявністю цілого ряду об'єктивних чинників. По-перше, пов'язано з переходом від командно-адміністративної системи управління до державного регулювання економіки; по-друге, відбулися зміни в суспільному устрої (зміна відносин власності, формування нових «ринкових» пріоритетів розвитку, загострення соціальних протиріч); по-третє, посилився вплив зовнішнього середовища, головними ознаками якого є невизначеність і рухливість; по-четверте, зріс рівень відповідальності управлінців і власників підприємств за самостійно прийняті економічні рішення, тобто за кінцеві результати господарської діяльності підприємства [25].

Проблеми економічної безпеки підприємства досліджують зарубіжні учені П. Друкер, П. Бернс, Е. Олейников, Р. Качалов, Т. Клейнер, В. Тамбовцев, В. Сенчагов, А. Шаваєв, В. Ярочкін, В. Шликов та ін. У їхніх працях висвітлено економічні, правові та інституційні засади економічної безпеки підприємства, визначено ключові принципи і напрями удосконалення системи управління економічною безпекою. Вагомий внесок у вивчення питань економічної безпе-